BADIIY-PSIXOLOGIK VAZIYATLARNING BOLALAR DUNYOQARASHINI SHAKLLANTIRISHDAGI O‘RNI (Said Ahmadning “Qoplon “ hikoyasi misolida

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent Davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti
o‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi magistranti Barakayeva Shodiya

Annotatsiya: Ushbu tezisda Said Ahmadning “Qoplon” hikoyasida aks etgan badiiy-psixologik vaziyatlarning yosh kitobxon dunyoqarashini shakllantirishdagi o‘rni tahlil qilinadi. Hikoyadagi Qurbonboy va Tillayev obrazlari, ularning o‘zaro munosabatlari, xushomadgo‘ylik, laganbardorlik, manfaatparastlik va mansabga qarab munosabat bildirish kabi holatlar badiiy-psixologik vaziyatlar asosida yoritiladi. Shuningdek, asardagi satirik vaziyatlardan ta’lim jarayonida foydalanish orqali o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash, axloqiy baholash, mustaqil xulosa chiqarish va ijtimoiy hodisalarga ongli munosabatni shakllantirish imkoniyatlari ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: badiiy-psixologik vaziyat, bolalar dunyoqarashi, satira, xushomadgo‘ylik, manfaatparastlik, tanqidiy fikrlash, axloqiy tarbiya.

Abstract: This thesis analyzes the role of artistic and psychological situations reflected in Said Ahmad’s short story *“Qoplon”* in shaping the worldview of young readers. The characters of Qurbonboy and Tillayev, their relationships, and such phenomena as flattery, sycophancy, self-interest, and treating people differently based on their position and status are examined through the lens of artistic and psychological situations. The study also demonstrates the possibilities of using the satirical situations depicted in the story in the educational process to develop students’ critical thinking, moral evaluation, ability to draw independent conclusions, and conscious attitudes toward social phenomena.

Keywords: artistic and psychological situation, children’s worldview, satire, flattery, self-interest, critical thinking, moral education.

Badiiy adabiyot insonning ma’naviy olami va dunyoqarashini shakllantirishda muhim vositalardan biridir. Ayniqsa, yosh kitobxonning hayotiy tajribasi hali

yetarlicha shakllanmagan davrda badiiy obrazlar, muammoli vaziyatlar va qahramonlarning xatti-harakatlari uning ijtimoiy-axloqiy qarashlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan, badiiy asarda yaratilgan psixologik vaziyatlarni aniqlash va ularni pedagogik maqsadda boshqarish muhim ahamiyatga ega. Badiiy-psixologik vaziyat deganda qahramonning muayyan hayotiy sharoitda ruhiy holati, ichki maqsadi, qarama-qarshiligi va tanlovi namoyon bo‘ladigan badiiy holat tushuniladi.[1]

Said Ahmadning “Qoplon” hikoyasi ushbu masalani o‘rganish uchun muhim manbalardan biridir. Hikoya satirik xarakterga ega bo‘lib, unda xushomadgo‘ylik, laganbardorlik, manfaatparastlik va kishilarga mansabiga qarab munosabatda bo‘lish kabi illatlar badiiy vositalar orqali ochib beriladi.

Hikoyadagi asosiy badiiy-psixologik vaziyat Qurbonboyning yangi rahbar Tillayev bilan munosabat o‘rnatishi jarayonida yuzaga keladi.

Asar boshida Tillayev yangi hovliga ko‘chib keladi. Qurbonboy esa unga xizmat ko‘rsatishni boshlaydi. U Tillayevga:

“Sizga endi it lozim, o‘rtoq Tillayev”[2], - deya maslahat beradi.

Mazkur holat tashqi tomondan oddiy g‘amxo‘rlik sifatida ko‘rinadi. Biroq voqealar rivoji Qurbonboyning asl maqsadi oddiy yordam emasligini ko‘rsatadi. U rahbarning ishonchiga kirish, unga yaqinlashish va bundan shaxsiy manfaat yo‘lida foydalanishga intiladi. Bu vaziyatni badiiy-psixologik jihatdan “tashqi xatti-harakat – yashirin maqsad” qarama-qarshiligi asosida tahlil qilish mumkin.

Qurbonboy xarakterini ochishda uning xatti-harakatlari muhim ahamiyatga ega. U Tillayevning uyiga kelib, turli yumushlarni bajaradi. Hikoyada uning “polni ham o‘zi yuvdi, gilamni ham o‘zi olib chiqib” qoqgani tasvirlanadi. Mazkur epizod

1 Yo‘ldoshev, Q. Adabiyot o‘qitishning ilmiy-nazariy asoslari. — Toshkent: O‘qituvchi, 1996. — 42 b.

2 Ahmad S. Qorako‘z majnun. –T.: “O‘zbekiston”, 2001. 89-b.

kulgili ko‘rinishga ega bo‘lsa-da, uning ortida muhim psixologik mazmun mavjud. Qurbonboy o‘zining xizmatlarini oddiy yordam sifatida ko‘rsatishga harakat qiladi. Aslida esa uning harakatlari rahbarning e’tiborini qozonishga qaratilgan. Bu holatda badiiy-psixologik vaziyat quyidagi tarzda ifodalanadi: xizmat ko‘rsatish → ishonch qozonish → rahbarga yaqinlashish → manfaat kutish.Bunday vaziyat o‘quvchilarga inson xatti-harakatining tashqi va ichki motivlari o‘rtasidagi farqni tushuntirish imkonini beradi.

Hikoyaning dastlabki qismida Tillayev Qurbonboyning asl maqsadini anglamaydi. U Qurbonboyni “durust odam” deb qabul qiladi. Shu jihatdan Tillayev obrazi ham badiiy-psixologik tahlil uchun muhimdir.

Qahramonning Qurbonboyga nisbatan ishonchi keyinchalik uning o‘ziga xos hayotiy tajribasiga aylanadi. O‘quvchi bu jarayon orqali insonlarni baholashda faqat tashqi xatti-harakatga emas, balki uning motivi va manfaatiga ham e’tibor berish zarurligini anglaydi.

Shunday qilib, Tillayev bilan bog‘liq psixologik vaziyatni ishonch → noto‘g‘ri baholash → voqealarni anglash → haqiqatni tushunish ko‘rinishida ifodalash mumkin.

Hikoyada it obrazi ham oddiy hayvon obrazi sifatida emas, balki Qurbonboy va Tillayev o‘rtasidagi munosabatni rivojlantiruvchi vosita sifatida xizmat qiladi. Qurbonboyning it masalasiga alohida e’tibor qaratishi uning Tillayevga yaqinlashish strategiyasining bir qismiga aylanadi. Shu sababli “Qoplon” obrazi asarning nomi bilan bog‘liq bo‘lishidan tashqari, hikoyadagi ijtimoiy-psixologik munosabatlarni ochishga ham xizmat qiladi.

O‘quvchilarga:

“Nima uchun hikoya ‘Qoplon’ deb nomlangan?” degan savolni berish orqali asarning nomi, syujeti, obrazlari va g‘oyasi o‘rtasidagi aloqani aniqlash mumkin.

“Qoplon” hikoyasini ta’lim jarayonida o‘rganishda asosiy maqsad o‘quvchiga “Qurbonboy yomon odam” degan tayyor xulosani berish emas, balki uning xatti-harakatlarini mustaqil tahlil qilishga imkon yaratishdan iborat bo‘lishi kerak.

Buning uchun quyidagi metodik ketma-ketlikdan foydalanish mumkin:

1. Vaziyatni aniqlash.

O‘quvchi Qurbonboyning Tillayevga xizmat ko‘rsatadigan epizodlarini topadi.

2. Tashqi xatti-harakatni tahlil qilish.

Qahramon nima qilayotganini aniqlaydi.

3. Ichki motivni aniqlash.

“Nima uchun u bunday qilyapti?” degan savol asosida qahramon maqsadi tahlil qilinadi.

4. Axloqiy baholash.

O‘quvchi Qurbonboy xatti-harakatiga o‘z munosabatini bildiradi va uni dalillar bilan asoslaydi.

5. Hayotiy vaziyat bilan bog‘lash.

O‘quvchi asardagi vaziyatga o‘xshash holatlar hayotda uchrashi mumkinligini muhokama qiladi.

6. Shaxsiy xulosa chiqarish.

O‘quvchi insoniy munosabatlarda samimiyat, halollik va manfaatparastlik masalalari bo‘yicha mustaqil xulosa chiqaradi.

Hikoya asosida badiiy-psixologik vaziyatlarni boshqarish modeli:

“Qoplon” hikoyasi asosida quyidagi pedagogik modelni taklif qilish mumkin:

Badiiy epizod → psixologik vaziyatni aniqlash → qahramon motivini izlash → muammoli savol → munosabat bildirish → dalillash → hayotiy xulosa.

Masalan, o‘qituvchi hikoyadagi Qurbonboyning Tillayevga xizmat ko‘rsatishi tasvirlangan epizodni tanlaydi.

O‘quvchilarga quyidagi savol beriladi:

“Qurbonboyning harakatlarini yaxshilik deb baholash mumkinmi yoki uning ortida boshqa maqsad mavjudmi?”

Bunda o‘quvchilarning javoblari turlicha bo‘lishi mumkin. Muhimi, ular o‘z fikrlarini matndagi voqealar asosida dalillashlari kerak.

Keyingi bosqichda: “Agar Qurbonboy hech qanday manfaat kutmaganida, uning xatti-harakatlari qanday bo‘lishi mumkin edi?” degan muqobil vaziyat beriladi.

Bu usul o‘quvchining sabab-oqibatli fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladi.

“Qoplon” hikoyasidagi badiiy-psixologik vaziyatlar orqali o‘quvchilarda bir qator dunyoqarash komponentlarini shakllantirish mumkin.

Birinchidan, halollik va samimiyat tushunchalari anglanadi. O‘quvchi tashqi xushmuomalalik bilan haqiqiy samimiyat o‘rtasidagi farqni tushunishga harakat qiladi.

Ikkinchidan, tanqidiy fikrlash rivojlanadi. O‘quvchi qahramonning harakatini tayyor xulosa asosida emas, balki matndagi dalillar asosida baholaydi.

Uchinchidan, ijtimoiy hodisalarni anglash qobiliyati shakllanadi. O‘quvchi mansab, manfaat va insoniy munosabat o‘rtasidagi aloqalarni tushunishga harakat qiladi.

To‘rtinchidan, axloqiy refleksiya yuzaga keladi. O‘quvchi “Men bunday vaziyatda qanday yo‘l tutgan bo‘lardim?” degan savol orqali o‘z xatti-harakatlarini ham tahlil qiladi. Said Ahmadning “Qoplon” hikoyasi bolalar dunyoqarashini shakllantirishda badiiy-psixologik vaziyatlardan foydalanish imkoniyatlarini namoyon etuvchi muhim asarlardan biridir. Hikoyadagi Qurbonboy va Tillayev munosabatlari orqali insonning tashqi xatti-harakati bilan ichki maqsadi o‘rtasidagi tafovutni ko‘rsatish mumkin.[3]

Demak, “Qoplon” hikoyasi misolida badiiy-psixologik vaziyatlarni aniqlash va pedagogik boshqarish o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash, axloqiy tafakkur, ijtimoiy hodisalarni anglash va mustaqil dunyoqarashni shakllantirishga xizmat qiluvchi metodik vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

3 To‘xliyev, B. Adabiyot o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2010. – 256 b.

1. To‘xliyev, B. Adabiyot o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2010. –256 b.
2. Husanboyeva, Q., Niyozmetova, R. Adabiyot o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Shafoat nur fayz, 2020.
3. Yo‘ldoshev, Q. Adabiyot o‘qitishning ilmiy-nazariy asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1996. – 42 b.
4. Yo‘ldoshev, Q., Yo‘ldosheva, M. Badiiy tahlil asoslari: o‘quv qo‘llanma.
5. Ahmad S. Qorako‘z majnun. – T.: “O‘zbekiston”, 2001. 89-b.
1. www.ziyonet.uz
2. www.turklib.uz
3. www.uz.wikipedia.org
4. www.kh-davron.uz

www.wikipedia.org